

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук Синчук Світлани
Миколаївни на дисертацію Шумила Михайла Миколайовича
«Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні», поданої
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення**

Відповідно до Основного Закону Україна проголошена соціальною та правовою державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. До того ж, права й свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження й забезпечення котрих віднесено до її головних обов'язків. Право на пенсійне забезпечення є одним із соціальних прав людини. Оскільки реалізація права на пенсійне забезпечення потребує активного державного сприяння, то за якістю та рівнем життя громадян України можна визначити, як вона виконує свій головний обов'язок. Рівень соціальних гарантій в нашій державі істотно відстає не лише від розвинених країн світу, але й від інших країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав.

В сучасних умовах ринкової адаптації, які супроводжуються поглибленням економічної кризи, спадом виробництва, зростанням інфляції, збільшенням кількості пенсіонерів та зростанням дефіциту Пенсійного фонду України, - гострою є проблема удосконалення процедури реалізації права особи на пенсійне забезпечення. Особливий інтерес у зв'язку з цим викликає запровадження в Україні ефективних обов'язкових та добровільних недержавних систем пенсійного забезпечення, забезпечення ефективності обов'язкових соціально-страхових механізмів у сфері пенсійного забезпечення. Ґрунтовного наукового дослідження потребують питання судового захисту порушених пенсійних прав особи, а також

реалізація особою права на пенсійне забезпечення на стадії виконання судових рішень.

У цих умовах необхідно сформулювати теоретичні засади, на основі яких можна було б реалізувати ефективний правовий механізм пенсійного забезпечення.

Зумовлює актуальність теми дисертації М.М. Шумила і той факт, що підписавши 27 червня 2014 року Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Українська держава, яка задекларувала себе державою соціальною, повинна докласти максимум зусиль для проведення ринкових реформ в країні та імплементації міжнародних соціальних стандартів у внутрішнє законодавство.

Приведення вітчизняного законодавства до вимог Європейського союзу, у тому числі й щодо реалізації глави 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей», та соціальна спрямованість реформування багатьох його інститутів доводить важливість глибокого, всебічного аналізу концептуальних засад, що лежать в основі побудови національної системи пенсійного забезпечення як найбільш всеохопного за суб'єктним складом інституту права соціального забезпечення.

Іншим аргументом на користь актуальності обраної теми дисертації є те, що дослідження правовідносин у сфері пенсійного забезпечення як комплексного різногалузевого утворення ще не було проведено в науці права соціального забезпечення.

З огляду на всі ці обставини монографічне дослідження Шумила Михайла Миколайовича «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні» є надзвичайно актуальним, своєчасним та корисним.

Воно виконане у межах планової тематики науково-дослідної роботи відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України «Розвиток пенсійних

правовідносин в Україні» (2011-2012 рр. № РК0110Ш08116), «Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства в Україні» (2013-2014 рр. № РК011211007722), «Реформа трудового та пенсійного законодавства в умовах європейської інтеграції України» (2015-2016 рр. № РК 0115Ш02139).

Дисертант методологічно правильно сформулював мету наукової роботи - «розроблення й обґрунтування концепції правовідносин у сфері пенсійного забезпечення та внесення пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства в цій сфері». Аналізуючи працю, варто констатувати, що здобувач досяг цієї мети. Зміст та виклад дисертації демонструють завершений характер проведеного наукового дослідження, вагомий внесок автора у розвиток теорії правових відносин у сфері пенсійного забезпечення.

Об'єктом дослідження стали правовідносини у сфері здійснення особою права на пенсію в Україні, а його предметом – теоретичні, методологічні та практичні проблеми правовідносин у сфері пенсійного забезпечення.

Дисертація підготовлена на ґрунтовній теоретичній базі, яку склали наукові праці не лише у галузі права соціального забезпечення, а також теорії права та суміжних галузевих правових наук (трудового, цивільного, адміністративного, виконавчого права). В роботі проаналізовано чимало наукових джерел міждисциплінарного характеру: філософії, соціології, статистики, економіки. Завдяки використанню різногалузевої наукової літератури автору вдалося вирішити теоретичні проблеми правовідносин у сфері пенсійного забезпечення з урахуванням досягнень правової науки загалом.

Дисертант демонструє ґрунтовні загальнотеоретичні знання про правові відносини як наукову категорію, а також глибоку обізнаність із проблемами загальної та галузевої теорій правовідносин. Узагальнююче та системне використання нормативно-правових актів про пенсійне забезпечення, правозастосовної та правотлумачної практики у дисертації

свідчить про те, що автор є фахівцем з питань застосування галузевого законодавства. Текст наукової роботи викладений логічно та послідовно.

Дисертаційна робота М.М. Шумила викладена українською мовою. Структура роботи обумовлена метою, об'єктом і предметом дослідження. Аналіз структури дисертації засвідчив, що вона складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять п'ятнадцять підрозділів, а також висновків та списку використаних джерел (786 найменувань). Обраний підхід до визначення структури і змісту дослідження є логічним, дає можливість всебічно та повно висвітлити значне коло актуальних проблем. Матеріал у кожному із розділів і підрозділів викладено послідовно та системно, зміст відповідає плану роботи. Робота характеризується відсутністю дублювання раніше викладеної інформації. Рукопис має бути оцінений як закінчене самостійне наукове дослідження.

Слід зазначити, що М.М. Шумило володіє методологією наукового пошуку. В роботі висвітлені світоглядні підходи та методи наукового пізнання під час дослідження правовідносин у пенсійному забезпеченні. Дослідження проведено з використанням соціологічного підходу, історично-правового аналізу, діалектичного методу та методу порівняльного аналізу, компаративістського, функціонального, системно-структурного, герменевтичного, логіко-семантичного методів, методу аналізу та синтезу та інших методів пізнання, що допомогло автору повністю розкрити основний зміст теми. Вдало обраний науковий інструментарій дозволив здобувачеві дійти достовірних та обґрунтованих висновків. Переважна більшість наукових висновків та пропозицій щодо створення концепції правовідносин у сфері пенсійного забезпечення є належно обґрунтованими та заслуговують на підтримку.

У дисертації визначено чималу кількість нових наукових положень, які здобувач пропонує до захисту. Попри це, не лише вони є свідченням наукового доробку дисертанта. У тексті наукового дослідження, у висновках

дисертації сформульовано інші, не менш вагомі, теоретичні положення про правовідносини у сфері пенсійного забезпечення, практичні пропозиції щодо удосконалення галузевого законодавства та практики його застосування.

Позитивно слід оцінити намагання здобувача розглядати правовідносини у сфері пенсійного забезпечення як комплекс правовідносин, до яких належать: 1) основні: (а) пенсійно-страхові правовідносини, головним завданням яких є забезпечення права на пенсію; (б) процедурно-організаційні правовідносини (покликані сприяти у реалізації права на пенсію); (в) пенсійно-забезпечувальні правовідносини (безпосереднє здійснення права на пенсію); 2) факультативні: (г) процесуально-захисні (захист порушеного права в суді); (д) виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини (виконання рішення суду та відновлення порушеного права (стор. 164-186).

Заслуговує на увагу авторське визначення правовідносин у сфері пенсійного забезпечення як урегульованих нормами пенсійного законодавства соціально-економічних відносин із страхування, призначення та виплати уповноваженими суб'єктами правоздатним суб'єктам пенсії (стор.186).

Цілком слушною є думка автора про те, що первинність приватної форми соціального страхування руйнує усталену в теорії права соціального забезпечення тезу, що соціальне страхування може регулюватися винятково імперативним методом, таким чином нині ще не використано потенціалу диспозитивного методу при регулюванні відповідних відносин соціального забезпечення загалом та пенсійних відносин зокрема (стор. 265-267, 324, 444).

Заслуговує на увагу висновок дисертанта про необхідність розглядати правовідносини у сфері пенсійного забезпечення крізь призму застосування правових норм, а алгоритм такої правореалізації означити пенсійним

процесом. Погоджуємося із автором, що під пенсійним процесом слід вбачати комплекс правовідносин у сфері пенсійного забезпечення, що побудовані у логічній послідовності з метою реалізації права на пенсію і є самостійними стадіями, включаючи пенсійне страхування, підтвердження пенсійної правоздатності, виплату пенсії, а в разі необхідності - захист права на пенсію та його відновлення (стор. 611).

Дисертант переконливо довів доцільність «виокремлення з-поміж інших і включення до комплексу правовідносин у сфері пенсійного забезпечення виконавчих (постпроцесуальних) правовідносин, які визначено як додаткові суспільні відносини, регламентовані виконавчим законодавством, що є різновидом виконавчого провадження, метою якого є виконання рішення суду в пенсійній справі та відновлення порушеного права на пенсію» (стор.163, 167, 500-513).

Варто відмітити проведений здобувачем аналіз системи пенсійних правовідносин як різновиду складної, багаторівневої, взаємозалежної та взаємопов'язаної соціально-правової системи, елементами якої є пенсійні правовідносини як реалізація правоздатною особою права на певний вид пенсії (стор.188-221, 222-230), а також пенсійного забезпечення як багаторівневої системи економіко-правових зв'язків, класифікованих залежно від того, яку комунікаційну функцію вони виконують. на внутрішньосистемні, міжсистемні, зовнішньосистемні правові зв'язки (стор.230-239).

Представляє інтерес дослідження системи правовідносин у пенсійному забезпеченні в аспекті функціональної та темпоральної їх характеристики (стор.246-258).

Підтримую пропозицію здобувача про доцільність запровадження прозорості пенсійно-організаційних процедур, що полягає у відкритості доступу осіб до самостійного здійснення попереднього обрахунку пенсії. Йдеться про надання можливості особам або через звернення до органів

Пенсійного фонду України, або самостійно через його офіційний сайт отримувати інформацію про попередній розмір пенсії (стор.354-355). Заслугує на увагу пропозиція про зміну законодавчого порядку звернення до органів Пенсійного фонду України за призначенням пенсії. Враховуючи сучасний стан технологій, в роботі запропоновано, крім нинішнього, альтернативний спосіб подачі документів у електронній формі (стор. 356-357).

Підтримую авторське розуміння пенсійного спору як розбіжностей, що виникли між суб'єктами на стадії пенсійно-страхових, процедурно-організаційних та пенсійно-забезпечувальних правовідносин у пенсійному забезпеченні, які вирішуються в судовому порядку (стор.481). Заслугує на увагу ґрунтовна авторська класифікація цих спорів (стор. 482-484).

Цікавими є узагальнення наукових висновків та міжнародного досвіду щодо спеціалізованих соціальних судів (стор. 460-465).

Науково вивіреном є висновки здобувача, що в застосуванні пенсійного законодавства конституційна юстиція розвивається у трьох напрямках: 1) щодо підтвердження наявності права - його існування в матеріальних нормах пенсійного законодавства (йдеться про право на пенсію в осіб, які виїжджають на постійне місце проживання за кордон); 2) щодо якісного наповнення права, тобто не тільки про наявність права, і його кількісних та якісних показників (йдеться про питання обмеження максимального розміру пенсії); 3) щодо підсудності пенсійних справ - визначення адміністративної підсудності для справ із захисту пенсійних прав (йдеться про те, що питання підсудності не зразу було чітко визначеном у законодавстві і тільки Конституційний Суд України визначив остаточну підсудність пенсійних спорів) (стор. 514-535).

Достатньо обґрунтованими є твердження здобувача, що становленню України як правової, європейської держави сприятиме визнання рішень Європейського суду з прав людини загалом, а не тільки щодо України,

преюдиціальними. Такий крок ще більше інтегрує Україну в загальноєвропейську систему цінностей та підходів до розуміння права (стор. 555-556).

Цінне практичне значення має аналіз проблеми встановлення фактів, що мають юридичне значення у суді для пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників (стор. 571-578), військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ (стор. 578-581), осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (стор. 581-585), інших видів спеціального пенсійного забезпечення (стор. 586-592).

Висновки, зроблені автором, повністю відображають зміст опрацьованого матеріалу, містять чітко визначену, аргументовану позицію й логічно підводять до внесених пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері пенсійного забезпечення (на стор. 359, 493, 496-497).

Вищезазначене дає підстави для висновку, що мета роботи досягнута, а завдання дисертантом виконані. Основні результати дослідження пройшли належну апробацію. Автором опубліковано: 80 наукових праць, серед яких: індивідуальна монографія, 3 монографії у співавторстві, 31 стаття у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 11 статей у наукових періодичних виданнях зарубіжних держав, 4 глави підручника, 3 підрозділи та один розділ довідника, а також 31 теза доповідей на науково-практичних конференціях, 12 з яких - за кордоном. Основні положення дисертаційної роботи, її висновки та рекомендації, у повному обсязі відображені в опублікованих працях.

Актуальність теми дослідження, логічно вивірене, послідовне та чітке викладення матеріалу, обґрунтовані теоретичні висновки, пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері пенсійного забезпечення – все це яскраво свідчить про високий науковий рівень проведеного дослідження. Його результати можуть бути використані не лише як методологічна база для подальших наукових пошуків при вивченні проблем теорії соціального

та пенсійного забезпечення, у навчальному процесі, у процесі проведення пенсійної реформи, при здійсненні кодифікації пенсійного законодавства, а також удосконаленні правового регулювання відносин здійснення особою права на пенсію, для розв'язання практичних проблем застосування пенсійного законодавства органами Пенсійного фонду України та органами судової влади.

Однак у дисертації містяться положення та висновки, що мають дискусійний характер, потребують уточнення або додаткової аргументації.

1. Такими, що зумовлюють дискусію про визначення додаткових авторських критеріїв розмежування змісту та обсягу понять соціального та пенсійного забезпечення, на нашу думку, є твердження дисертанта на стор.151, 179, 341. Так на стор. 151 монографії автор наголошує, що «за державою мають зберігатися гарантії мінімального соціального та пенсійного забезпечення». Окрім того, на стор.179 дослідження дисертант стверджує, що основні риси правовідносин в соціальному забезпеченні та пенсійному забезпеченні збігаються, але пенсійним правовідносинам притаманні певні відмінності. Аналогічними за змістом є висновки на стор. 341. Як видається, порівняння змісту, структури та форми понять «пенсійне забезпечення» та «соціальне забезпечення» призводить до однозначного висновку, що вони співвідносяться як частина і ціле, а пенсійним правовідносинам притаманна сукупність правових ознак правовідносин соціального забезпечення як родового поняття. Вже в межах родового поняття, з огляду на специфічні (видові) правові ознаки можна відділяти правові відносини надання соціальних допомог, правовідносини пенсійного забезпечення тощо. Тож вживання понять соціального та пенсійного забезпечення як однорядкових, на нашу думку, є спірним.

2. На стор. 382, 403, 416 і ін. суб'єктом правовідносин, який реалізує право на пенсійне забезпечення, автор називає правоздатну особу та настоює на приматі правоздатності над дієздатністю як юридичних

властивостях суб'єкта правовідносин у сфері пенсійного забезпечення. Таке твердження, видається сумнівним, оскільки, відповідно до висновків дисертанта, за узагальненим правилом дієздатність не є юридичною властивістю суб'єкта правовідносин у сфері пенсійного забезпечення, а отже суб'єкт таких правовідносин здатний лише мати право на пенсію певного виду, але не реалізовувати його. Очевидно, що здатність мати право будь-яка особа набуває з народження як складову своєї загальної правоздатності, а отже так званої додаткової пенсійної правоздатності придумувати немає потреби. У сфері пенсійного забезпечення правоздатність не залежить від організаційно-правових форм реалізації цього права, не пов'язана із настанням соціального ризику та не містить змінних і незмінних частин, а відтак, як складова галузевої правосуб'єктності вона є загальною й однаковою за змістом та обсягом для всіх осіб. А отже не може бути єдиною правовою властивістю суб'єкта, який реалізує право на пенсійне забезпечення. І лише дієздатність, яка визначається законодавством є тією юридичною властивістю, завдяки якій особа здатна реалізувати свої юридичні права й обов'язки, тобто бути учасником правовідносин, в тому числі і у сфері пенсійного забезпечення. З настанням дієздатності особа набуває властивості реального володільця правами та обов'язками, визначеними правовим статусом конкретного суб'єкта права. Момент настання галузевої дієздатності залежить від виду галузевих правовідносин, в які вступає особа.

Окрім того, називаючи правоздатність пенсійною, автор підтримує концепцію, що загальна правоздатність фізичної особи, як цілісна її правова властивість, мала б формуватися з сукупності всіх видів різногалузевих правоздатностей, одним із яких і є пенсійна (відповідно до логіки побудови понять). Однак простим математичним сумуванням різних видів правоздатності не складеться цілісна соціально-правова властивість особи.

3. Відмічаючи новизну концепції «правовідносин в пенсійному забезпеченні» як комплексу правовідносин різного виду на противагу концепції «єдиних пенсійних правовідносин», хочемо звернути увагу на декілька моментів, які, на нашу думку, потребують додаткових аргументів автора концепції. Пропонуючи визначення правовідносин у пенсійному забезпеченні (стор. 186), дисертант такими називає: «врегульовані нормами пенсійного законодавства соціально-економічні відносини щодо страхування, призначення та виплати уповноваженими суб'єктами правоздатним суб'єктам пенсії для реалізації останніми своїх прав та свобод та сприяння їх соціальної захищеності, а у випадку спору – захисту останніх».

В контексті наукової дискусії, передусім, вважаємо, що окремі види правовідносин, названі автором в системі правовідносин у сфері пенсійного забезпечення – процесуально-захисні та виконавчі (постпроцесуальні) (стор. 167) не є соціально-економічними. Вони є класичним видом правовідносин, які виникають як результат процесуальних норм права щодо розгляду пенсійних спорів та виконання судових рішень (тобто у певній сфері соціальної діяльності особи). До того ж, як видається, назване законодавство лише умовно можна назвати пенсійним.

4. Досліджуючи пенсійно-страхові правовідносини у солідарній пенсійній системі автор об'єктом таких правовідносин називає передбачувану чи непередбачувану втрату матеріального забезпечення у формі заробітної плати чи доходу особи (стор. 282), а вже на стор. 283 часткову чи повну втрату доходу особою в майбутньому, яка може бути передбачувана чи непередбачувана, дисертант називає пенсійно-страховим випадком. На стор. 487 об'єктом пенсійно-страхових правовідносин названо страховий інтерес, тобто гіпотетична втрата працездатності, наслідком якої є втрата доходу. Передусім, хотілося б подискутувати з автором щодо визначення об'єкта правовідносин, оскільки вважаємо, що таким є

необхідне для задоволення потреб особи благо, на досягнення, отримання чи появу якого спрямована взаємодія суб'єктів правовідносин. Втрата певних благ як об'єкт правовідносин, якої прагнуть їх суб'єкти, видається, спірною. Цікавими були б аргументи автора щодо тотожності чи відмінності пенсійно-страхового випадку та об'єкта пенсійно-страхових правовідносин у солідарній пенсійній системі.

5. Досліджуючи рівень законодавчого закріплення процедурних норм у сфері пенсійного забезпечення, дисертант стверджує, що у сфері пенсійного забезпечення закріплення процедурних норм на рівні закону призвело б до обтяження пенсійних законів і позбавило б процедурних норм гнучкості, оскільки їх удосконалення потребує оперативності, а законодавчий процес є затяжним (стор. 329). Водночас, автор обстоює позицію про необхідність «систематизації, та, до певної міри, узагальнення, зокрема шляхом кодифікації» процедурних норм, які містяться як у пенсійних законах, так і в підзаконних нормативно-правових актах (положеннях, інструкціях, порядках) (стор. 340). Як видається, проведення кодифікації процедурних норм передбачає їх закріплення винятково на рівні закону.

Висловлені зауваження носять в основному дискусійний характер і не лише не знижують наукової цінності рецензованої роботи, а навпаки вказують на вагоме значення дослідження, проведеного Михайлом Миколайовичем Шумилом, зокрема для подальшого розвитку доктрини права соціального забезпечення в контексті новітнього, сучасного формулювання положень концепції правовідносин у сфері пенсійного забезпечення.

Наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що сформульовані у дисертації, достатньо повно викладені в авторефераті,

Викладене дозволяє зробити висновок, що дисертація Михайла Миколайовича Шумила «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в

Україні» відповідає вимогам, які ставляться до написання докторських дисертацій (п.10, п.12 та п. 13 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567), а її автор – Шумило Михайло Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук,
доцент кафедри соціального права
юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

С.М. Синчук

Підпис С.М. Синчук
Підтверджую
Вчений секретар
ЛНУ ім. Івана Франка

О.С. Грабовецька